

ส่วนประกอบทางกายภาพ ของศาสนสถานอิสลาม

ปัญญา เทพสิงห์¹

ศาสนาต่างๆ ย่อมมีสถานประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่เนื่องจากเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์และเป็นสถานที่สาธารณะ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาร่วมกันจำนวนมาก ดังนั้นจึงต้องออกแบบพิเศษต่างจากบ้านเรือนทั่วไป ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมและสอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอย ตามความเชื่อและหลักปฏิบัติของศาสนานั้นๆ ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาหนึ่งที่ต้องมีการประกอบพิธีกรรมภายใต้ความเชื่อและบทบัญญัติของศาสนา ทำให้ศาสนสถานของศาสนาอิสลามแตกต่างจากศาสนาอื่นๆ ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่เชื่อในอำนาจสูงสุดของพระเจ้าหรือพระอัลลอห์ (Allah) มีมุฮัมมัด (Muhammad) เป็นศาสนทูตและพระศาสดา คัมภีร์หลักของศาสนา คือคัมภีร์อัลกุรอาน (Quran) ในคัมภีร์บัญญัติไว้ด้วยหลักศรัทธาและหลักปฏิบัติ หลักศรัทธาได้เน้นให้นับถือพระเจ้าองค์เดียว ที่ต่อมาส่งผลต่อการจัดสร้างส่วนประกอบต่างๆ ของศาสนสถาน ตลอดจนการห้ามทำรูปเคารพใดๆ

ศาสนสถานโดยทั่วไปเรียกว่า “มัสยิด (Mosque)” เป็นคำทับศัพท์จากภาษาอาหรับคำว่า

“Musjid” ซึ่งมีความหมายถึงสถานที่โน้มกายลงพื้นเพื่อสักการะพระอัลลอห์ ดังนั้นความหมายเดิมของมัสยิดจึงไม่เกี่ยวข้องกับรูปแบบสถาปัตยกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด แต่เป็นรูปแบบใดก็ได้ที่ใช้ในกิจกรรมนี้ ดังคำกล่าวของพระศาสดามุฮัมมัดตอนหนึ่งว่า “เมื่อใดที่ท่านสวดมนต์ให้พระเจ้า สถานที่นั้นคือมัสยิด” (Hillenbrand, 1994 : 31) ส่วนรูปแบบที่เห็นทั่วไปปรากฏขึ้นภายหลังจากอิทธิพลสถาปัตยกรรมโรมัน ในภาษาอาหรับยังมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “จามี (Jami)” ซึ่งหมายถึง สถานที่รวมคนหรือมัสยิดประจำวันศุกร์ ที่เรียกเช่นนี้เพราะปกติชาวมุสลิมจะประกอบพิธีร่วมกันทุกวันศุกร์

การสร้างมัสยิดถาวรกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชุมชน เพราะอำนวยความสะดวกในการประกอบพิธีกรรมและการรวมคน มัสยิดระยะแรกคาดหวังให้เป็นเพียงสถานที่ชุมนุมหรือรวมคนจำนวนมาก มีพื้นที่โล่งพอสำหรับนั่งเรียงแถวกับพื้นเพื่อสวดมนต์ การสร้างมัสยิดจึงส่งผลทั้งด้านความสามัคคีในหมู่มุสลิมด้วยกันและส่งผลด้านจิตใจ เพราะถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์มีความ

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

สัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระเจ้า การละหมาดในมัสยิด และการระลึกถึงพระองค์จะช่วยให้อจิตใจสงบเข้มแข็ง และบริสุทธิ์ กล่าวที่จะเผชิญปัญหาต่อไปในทุกๆ ด้าน ดังนั้นการออกแบบมัสยิดแต่ละส่วนจึงต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับพิธีกรรมและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ มากกว่าความพยายามที่จะเนรมิตให้เป็นวิมานแห่งพระเจ้า ตามแบบวิหารในศาสนาคริสต์ หรือ เทวาลัยในศาสนาฮินดู

มัสยิดสร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยอูเมย์ยัด (ประมาณ ค.ศ. 661-750) หรือตั้งแต่มุฮัมมัดยังมีชีวิตอยู่ ระยะเวลาสร้างแบบง่าย ๆ บางแห่งไม่มีหลังคา แต่จุดคูเป็นเครื่องหมายกำหนดขอบเขต มีพื้นที่สี่เหลี่ยมเล็กๆ บริเวณพื้นที่ทราย โดยนั่งเรียงแถวสวดมนต์ (Frishman, 1994 : 30) สำหรับมัสยิดที่ปรากฏรูปร่างชัดเจนหลังแรกคือ มัสยิดกูบา (Quba) แห่งเมืองเมดินะ (Medina) ซึ่งสร้างโดยมุฮัมมัดและสาวก เป็นแบบที่ไม่มีโดม ช่องเว้า หรือมินาเรส (Dictionary of Islam, 1977 : 329) เมืองเมดินะนี้ยังมีความสำคัญในฐานะเมืองท่าค้าขาย และฐานที่มั่นของการเผยแผ่ศาสนาอิสลาม จนทำให้มุฮัมมัดได้รับการยกย่องเป็นนักปกครองและนักสอนศาสนาอย่างแท้จริง หลังจากพยายามหลบหนีจากเมืองเมกกะเพราะถูกต่อต้าน มัสยิดแห่งนี้จึงเป็นทั้งที่พักอาศัย ที่ประกอบศาสนกิจ กองบัญชาการ การรบ และศูนย์กลางการปกครองของมุฮัมมัด เมื่อเริ่มก่อสร้างใช้เพียงอิฐก่อกำแพง ใช้ต้นปาล์มทำเสาและใบปาล์มชุบดินโคลนทำหลังคา ภายในกำแพงมีลาน และทำหลังคาแบน คลุมเพียงบางส่วน รูปแบบสถาปัตยกรรมทั่วไปดูเรียบง่าย (Honour and Fleming, 1999 : 343) ต่อมาได้ปรับปรุงเรื่อยมาจนกลายเป็นมัสยิดถาวรขนาดใหญ่และสวยงามแห่งหนึ่ง จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า มัสยิดที่สร้างขึ้นช่วงแรกมักมีกำแพงหนาทึบ ช่องหน้าต่างน้อย มีประตูสี่เหลี่ยมหรือครึ่งสี่เหลี่ยมเป็นทางเข้า หลังคาแบน และ

มีลานกลางแจ้งอยู่ภายใน รอบลานห้อมล้อมด้วยทิวเสาและอาร์คโค้ง ให้ความรู้สึกมั่นคงแข็งแรงผสมกับความเว้งว้าง ตามสภาพทะเลทรายซึ่งแผ่กว้างและแห้งแล้งเป็นส่วนใหญ่

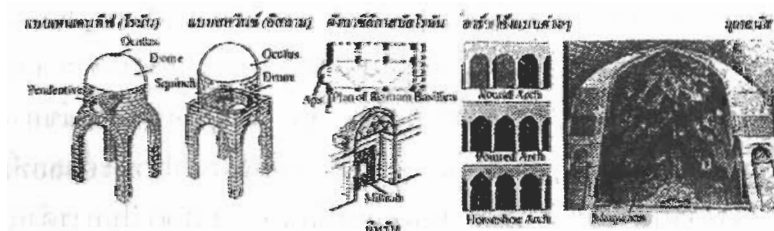
มัสยิดที่สำคัญที่สุดของศาสนาอิสลาม คือ มัสยิดอัล-ฮารอม (Al-Haram) ในเมืองเมกกะภายในมีลานกว้างขวาง และเป็นที่ตั้งของวิหารกะบะ (Kaba) มุฮัมมัดเคยนำชาวมุสลิมมาประกอบพิธีฮัจญ์ (Hajj) ต่อหน้าวิหารกะบะแห่งนี้เป็นครั้งแรก (Honour and Fleming, 1999 : 343) วิหารกะบะมีรูปทรงสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ เรียบง่าย มีประตูทางเข้า 1 ช่อง ภายในมีเสาไม้ 6 ต้น พื้นหินอ่อน ที่มุมด้านหนึ่งตั้งหินดำศักดิ์สิทธิ์ ด้านนอกคลุมด้วยม่านสีดำ ซึ่งตกแต่งด้วยอักษรอาหรับจากคัมภีร์อัลกุรอาน ม่านนี้เปลี่ยนทุกปี มัสยิดนี้ไม่มีมิหراب เมื่อประกอบพิธีจะนั่งห้อมล้อมวิหารกะบะ และสวดมนต์ (Prochazka, 1986 : 18) ความศรัทธาต่อวิหารนี้เบื้องต้นก็คือ หินดำศักดิ์สิทธิ์ เพราะเชื่อว่า ได้รับความประทานจากฮับร่าฮัม ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของอาหรับ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พันธสัญญาเดิม แต่ความศรัทธานี้มีมาก่อนศาสนาอิสลามกำเนิดขึ้น เนื่องจากชาวอาหรับเคยนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายรวมทั้งหินดำ เมื่อมุฮัมมัดประกาศศาสนาอิสลามซึ่งนับถือพระเจ้าองค์เดียว ก็เกรงว่าจะทำลายความศรัทธาซึ่งมีต่อหินดำศักดิ์สิทธิ์ เมื่อยึดเมืองเมกกะได้แล้ว จึงนำชาวอาหรับผู้เลื่อมใสศาสนาอิสลามเข้าไปสักการะบูชาเช่นเดิม

อย่างไรก็ตามสิ่งที่ได้รับจากวิหารกะบะนี้ยังส่งผลต่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของมุสลิมทั่วโลก มุฮัมมัดคงมิได้ปรารถนาให้วิหารศักดิ์สิทธิ์นี้ครอบงำความคิดจนหลงเชื่ออย่างงมงาย อันนำไปสู่การเช่นไหว้พระเจ้า แต่เป็นสัญลักษณ์ของศาสนาอิสลามที่จะทำให้มุสลิมศรัทธาในพระอัลลอห์มากขึ้น อันนำไปสู่หลักปฏิบัติอย่างแท้จริงในการดำเนินชีวิต

ประจำวัน ดังนั้นวิหารกะบะจึงเปรียบเสมือนเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยให้คำสั่งสอนของมุฮัมมัดเป็นผลสำเร็จ บรรลุจุดมุ่งหมาย ดังเช่น หลักความเสมอภาคของมนุษย์ซึ่งปรากฏโดยให้ชาวมุสลิมไม่ว่ามาจากที่ใด มีฐานะอย่างไร เมื่อเข้ามาสู่วิหารกะบะจะต้องใส่เสื้อผ้าสีขาวเหมือนกันหมด การอยู่ร่วมกันของมุสลิมทั่วโลกในที่นี้ก็เพื่อพิสูจน์ความจงรักภักดีต่อพระอัลลอหฺซึ่งอยู่เหนือสิ่งใด แม้ยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพระเจ้าของศาสนาอื่นๆ อีกมากมาย แนวปฏิบัตินี้ส่งผลต่อมุสลิมทุกชาติทุกสมัย ทำให้มุสลิมในช่วงชีวิตหนึ่งต้องหาโอกาสไปร่วมพิธีที่มัสยิดแห่งนี้ หากไม่มีโอกาส การทำพิธีสวดมนต์ไม่ว่าอยู่ที่แห่งใดเพียงหันหน้าไปทางเมืองเมกกะในประเทศซาอุดีอาระเบีย ก็ถือเป็นการแสดงถึงความเคารพ นอบน้อมต่อพระองค์แล้ว และการหันหน้าไปยังจุดเดียว จะช่วยให้มุสลิมทั่วโลกมีความเป็นเอกภาพยิ่งขึ้น ดังนั้นการสร้างมัสยิดแต่ละแห่งจำเป็นต้องคำนึงถึงพื้นที่ห้อง ที่สามารถให้ผู้ร่วมพิธีหันหน้าไปทางเมกกะได้ โดยเฉพาะตำแหน่งมิมฮับซึ่งเป็นจุดศูนย์รวมของมัสยิด ดังเช่นประเทศไทย มิมฮับต้องอยู่ทางทิศตะวันตกของมัสยิด อันเป็นที่ตั้งของเมืองเมกกะ

รูปแบบมัสยิดหรือสถาปัตยกรรมอิสลามแบบอื่นๆ สันนิษฐานว่าได้รับแบบอย่างมาจากสถาปัตยกรรมโรมัน โดยผ่านอาณาจักรไบแซนไทน์ ดังเช่น การก่อสร้างแบบอาร์ค (Arch) วอลต์ (Vault) และโดม (Dome) รูปแบบอาคารเลียนแบบอาคารบาซิลิกา (Basilica) ของโรมัน ซึ่ง

ทั้งหมดนำมาดัดแปลงใหม่ให้ตรงกับประโยชน์ใช้สอย ดังเช่น ส่วนที่เป็นเว็จหรือเอปส์ (Aps) ของบาซิลิกา ซึ่งเป็นที่ตั้งรูปเคารพของชาวโรมัน แต่ในศาสนาอิสลามไม่มีรูปเคารพจึงดัดแปลงเป็นช่องเว้าที่เรียกว่า “มิมฮับ (Mihrab)” (Honour and Fleming, 1999 : 344-345) โดยประดับลวดลายอย่างสวยงาม หรือเขียนถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นจุดรวมสายตาขณะสวดมนต์ วัสดุส่วนใหญ่เป็นไม้ อิฐ หิน สำหรับไม้ปัจจุบันไม่หลงเหลือ ผนังกำแพงค่อนข้างหนาใหญ่ ทึบตัน เพื่อปกป้องความร้อนภายนอกจากสภาพอันแห้งแล้ง และรองรับน้ำหนักเครื่องหลังคา หลังคาโดมแม้ได้รับอิทธิพลจากโรมัน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นโดมที่ตั้งอยู่บนเพนเดนทิฟ (Pendentive) ดังปรากฏในระยะแรกหรือแบบที่ใช้ตามโบสถ์คริสต์ในยุโรป สถาปนิกอิสลามก็นำมาดัดแปลงเป็นแบบสควินช์ (Squinch) และอาจดัดแปลงช่องเว้าที่มุมเพดานหรือในช่องเว้า คล้ายหินย้อยหรือรวงผึ้งที่เรียกว่า “มุกอนัส (Muqarnas)” (Nuttgens, 1993 : 146) หรือดัดแปลงโดมครึ่งวงกลม (Semicircular Dome) ให้คล้ายโดมห้วหอม (Onion Dome) อีกทั้งอาร์คโค้งมน (Round Arch) ที่นำมาดัดแปลงเป็นอาร์คเกือกม้า (Horseshoe Arch) ซึ่งใช้ทั่วไปในสถาปัตยกรรมอิสลาม อาร์คที่ใช้ในสถาปัตยกรรมอิสลามจึงมีหลายแบบ ทั้งที่เลียนจากโบสถ์คริสต์ คือแบบโค้งมน แบบโค้งแหลม (Pointed Arch) และแบบที่ดัดแปลงขึ้นใหม่ คือโค้งเกือกม้า ซึ่งอาจรับแบบอย่างจากศิลปะไบแซนไทน์ในซีเรีย (Crespi, 1982 : 116)

ที่มา :Hillenbrand, 1994 : 257

ภายใต้บทบัญญัติของศาสนา การสืบทอดรูปแบบและประเพณีของศาสนสถานอันยาวนาน ทำให้มัสยิดแต่ละแห่งทั่วโลกมีองค์ประกอบคล้ายคลึงกัน ซึ่งนอกจากมิฮรับแล้ว ยังมีอ่างน้ำทำความสะอาดแท่นสำหรับสอนศาสนา และหอคอยกระจายเสียง แต่หากเป็นมัสยิดขนาดเล็ก หรือมัสยิดสมัยใหม่ที่มีข้อจำกัดทางด้านเศรษฐกิจอาจมีไม่ครบทุกอย่าง แต่อ่างน้ำจำเป็นต้องมีอยู่เสมอ ในที่นี้จะกล่าวถึงองค์ประกอบต่างๆ ของมัสยิด โดยสังเขปดังนี้

1. อ่างน้ำ (Basin)

อ่างน้ำหรือภาชนะใดๆ ที่ใส่น้ำ มักได้รับการจัดวางไว้ในบริเวณมัสยิด มัสยิดในอดีตอ่างน้ำมักวางอยู่บริเวณลานภายใน หรือด้านหน้ามิฮรับ แต่ปัจจุบันมัสยิดมีขนาดแคบลงหรือเป็นอาคารหลังเดียวไม่ซับซ้อนเหมือนอดีต อ่างน้ำมักจัดวางให้มองเห็นชัดเจน เช่น ที่เชิงบันได หรือด้านหน้ามัสยิด ความจำเป็นของอ่างน้ำก็เพื่อชำระล้างร่างกาย เช่น ศีรษะ ใบหน้า มือและเท้าให้สะอาดก่อนทำพิธีละหมาด ความจริงการชำระร่างกายจะปฏิบัติเสมอ แม้ทำพิธีอยู่ที่บ้านหรือที่ใดก็ตาม แต่ที่มัสยิดต้องร่วมพิธีกับคนจำนวนมาก และทำอย่างสม่ำเสมอทุกวันศุกร์ ดังนั้นอ่างน้ำต้องมีขนาดใหญ่ ติดตั้งอย่างถาวร และมีลักษณะพิเศษ โดยพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งและความประสานกลมกลืนกับอาคารทั้งหลัง

2. ห้องพิธีและมิฮรับ (Sanctum and Mihrab)

ห้องพิธีส่วนใหญ่มีผังรูปสี่เหลี่ยม เปิดโล่ง พื้นและผนังเรียบเป็นระนาบ การตกแต่งเรียบง่ายกลมกลืนกับผิวระนาบ พื้นนิยมปูพรมเพื่อรองรับการละหมาดซึ่งต้องก้มหน้าลงพื้น ภายในห้องอาจแยกออกเป็น 2 ส่วนคือ หญิงและชาย แต่ส่วนใหญ่ผู้หญิงจะให้ที่นั่งทำพิธีอยู่ตอนหลัง หรือบางครั้ง

กันจากแบ่งห้องเป็น 2 ส่วน โดยจัดมิฮรับแยกจากกัน แต่อยู่บนผนังเดียวกัน

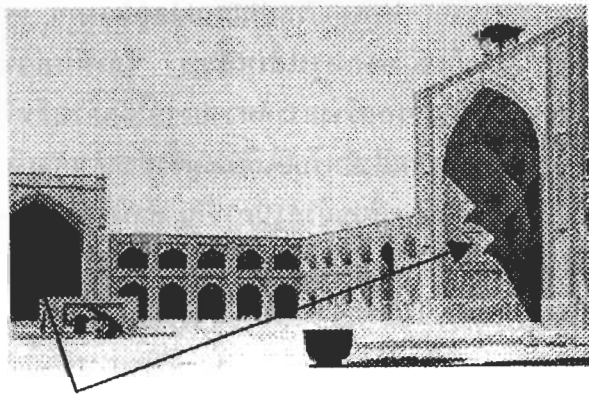
มิฮรับคือจุดรวมสายตาของผู้ประกอบพิธีเปรียบเสมือนกับพระพุทธรูปประธานในโบสถ์ของวัดพุทธศาสนา หรือแท่นบูชาพระคริสต์ในโบสถ์คริสตศาสนา โดยปกติบริเวณมิฮรับจะมีอิหม่ามยืนอยู่ด้วยเพื่อนำในการประกอบพิธีมิฮรับมักอยู่ที่ผนังตอนในสุด

มิฮรับโดยทั่วไปหมายถึง ช่องเว้า (Niche) ที่ลึกเข้าไปในผนัง แต่เดิมใช้วัสดุง่าย ๆ เช่น ไม้ ต่อมาพัฒนาเป็นหิน ได้รับการออกแบบแตกต่างกัน แต่รอบนอกมักทำกรอบรูปสี่เหลี่ยม จัดเป็นส่วนประกอบที่สามารถสร้างสรรค์ความงามได้อย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามก่อนถึงมิฮรับยังมีประตูซึ่งทำคล้ายมิฮรับเป็นทางผ่านหรือเชื่อมยังลานภายใน ส่วนนี้เชื่อมติดกับผนัง คล้ายซุ้มที่ทะลุออกไปด้านหนึ่งได้ ซึ่งอาจเป็นรูปเพดานโค้งหรือแบน มักสร้างเป็นประตูบริเวณลานพิธีสวดมนต์ ที่เรียกว่า “อิวาน (Iwan)” (Prochazka, 1986 : 26) ด้านหน้าของซุ้มเหล่านี้มักอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าเสมอ และได้รับการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม การทำเส้นกรอบเหมือนเป็นเครื่องกำหนดลวดลายไปในตัว การทำซุ้มประตูช่องเว้าหลายจุดส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ตามมัสยิดขนาดใหญ่ ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงแรก ๆ ของอาหรับสำหรับมัสยิดสมัยหลังหรือปัจจุบันมักจัดมิฮรับอยู่ที่ผนังตอนในสุด

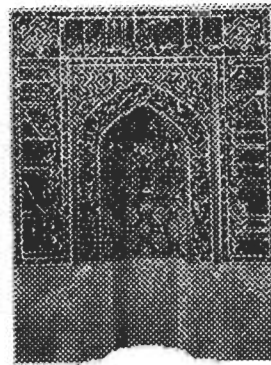
ตัวอย่างมิฮรับที่สวยงาม ซึ่งได้จากประเทศอิหร่าน ปัจจุบันตั้งอยู่ในพิพิธภัณฑ์แห่งหนึ่งในกรุงเบอร์ลิน มิฮรับนี้ทำด้วยหินอ่อน ประดับตกแต่งด้วยเครื่องเคลือบดินเผา และฝังแผ่นดีบุก ส่วนที่เป็นช่องเว้าประดับลวดลายดอกไม้พันธุ์พุกยา ส่วนรอบนอกเป็นลวดลายอักษรอาหรับ มีลายก้านขดแทรกบางส่วน ลวดลายจัดอยู่ภายในกรอบเส้นรูปสี่เหลี่ยม วางเป็นกลุ่มเป็นก้อนโดยเน้นเส้นขอบ

อย่างชัดเจน โดยเฉพาะเส้นสายของอักษรที่เกี่ยวข้อง กระจุกตัวไปมากับลวดลาย โดยเน้นสีตัวอักษรให้สว่างเกิดประกายมากกว่าสีลวดลายอื่นๆ ถ้อยคำในช่องเว้าเป็นการเตือนผู้ร่วมพิธีสวดมนต์ที่ชอบละเลย ไม่จริงจัง ส่วนถ้อยคำที่อยู่รอบเส้นโค้งเป็นการแสดงถึงผลดีของการสวดมนต์และการให้ทาน ซึ่งแปลได้ว่า “จงเชื่อมั่นในการสวดมนต์และให้ทาน สิ่งใดที่เป็นความดีจะถูกส่งไปก่อนวิญญูณของเจ้า และเจ้าจะได้พบสิ่งนั้นพร้อมกับพระอัลลอห์ จงแน่ใจว่า

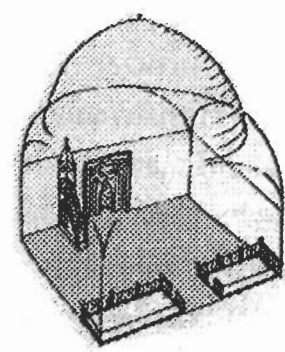
พระอัลลอห์ได้ประจักษ์แจ้งในทุกสิ่งที่เจ้าทำ” (Honour and Fleming, 1999 : 537) การประดับตกแต่งเช่นนี้จะช่วยโน้มน้าวจิตใจผู้สวดมนต์ได้เป็นอย่างดี ลวดลายซึ่งกระจุกตัวกระจาย ปรากฏจากการเว้นระยะและจุดเน้น ซึ่งคล้ายลวดลายพรม ทำให้ไม่ยึดติดกับสิ่งใดมากเกินไป ซึ่งช่วยให้จิตใจสำรวม และสกดกันสิ่งปรองดอง มีหรับจึงเป็นเครื่องสะท้อนทั้งรสนิยมทางความงามและความหมายในเชิงกระตุ้นจิตสำนึกของผู้ศรัทธา

อิมาน

มีหรับในพิพิธภัณฑน์เบอร์ลิน

ห้องพิธีที่มีมีหรับและมินบารอยู่ข้างหน้า

ที่มา : Rice, 1993 : 59

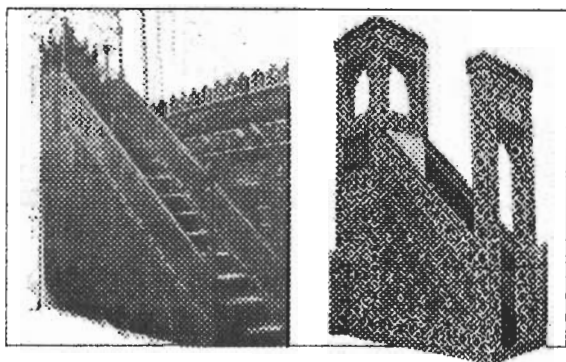
3. มินบาร (Minbar)

มินบารหมายถึง ธรรมาสน์ที่ใช้เทศนาหรือ สอนศาสนาอิสลาม มีรูปแบบแตกต่างจากธรรมาสน์ ในศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ มีบันไดขึ้นแคบๆ สู่ปะรำเบื้องบนซึ่งมีลักษณะ เล็กและแคบเช่นกัน หลังคาปะรำมีหลายรูปแบบ บาง ครั้งจำลองเป็นโดมแบบมัซยิด บันไดสูงชัน มีราวกัน เชิงบันไดอาจมีประตูกั้นก่อนขึ้นบันได สร้างด้วยไม้ อีฐ หรือหิน พื้นผิวด้านนอกตกแต่งลวดลายอย่าง สวยงาม ส่วนใหญ่แกะสลักเป็นลายเรขาคณิต โดย อาจแทรกลายดอกไม้ หรืออักษรอาหรับที่เป็นถ้อยคำ สำนวน ราวบันไดบางครั้งตกแต่งด้วยกระเบื้อง

เคลือบหรือเหล็กดัด เมื่อจะเทศนาสั่งสอน คาติบ (khatib) หรือผู้บรรยายธรรมจะขึ้นไปยืนเพียงชั้น บันได ไม่นิยมขึ้นสู่ชั้นบนสุดหรือนั่งตรงปะรำ การทำปะรำหรือหลังคาชั้นบนสุดจึงดูเหมือนเป็นการ สืบทอดประเพณี มากกว่าการใช้สอยอย่างแท้จริง

มินบารมีประวัติความเป็นมาจากบัลลังก์ที่ มุฮัมมัดเคยใช้เมื่อปรากฏต่อหน้าชุมชน เพื่อสั่งสอน หรือพบปะผู้คน โดยใช้ต้นปาล์มทำเป็นม้านั่งเดี่ยวๆ ต่อมากาหลิบหรือผู้ปกครองนำมาใช้เป็นที่ออกราชการ แผ่นดิน จนกลายเป็นสิ่งสำคัญของผู้ปกครองเมือง ใดๆก็ตามมินบารที่มีชั้นบันไดขึ้นสูงนี้เป็นแบบ อย่างที่ได้รับความนิยมจากอียิปต์แล้วนำมาใช้ในอาหรับ

จนเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง (Prochazka, 1986 : 34-36) มินบาร์โดยทั่วไปจะตั้งอยู่ทางขวาของมิมหรับ ซึ่งต่างจากสมัยเริ่มต้นหรือสมัยอูเมย์ยัดที่วางอยู่ภายในมิมหรับ (Hillenbrand, 1994 : 46) ปัจจุบันยังถือเป็นส่วนประกอบหนึ่งของมัสยิด มัสยิดขนาดใหญ่และสำคัญนิยมจัดมินบาร์อยู่ในมัสยิดเสมอ

มินบาร์

4. มินาเรส (Minaret)

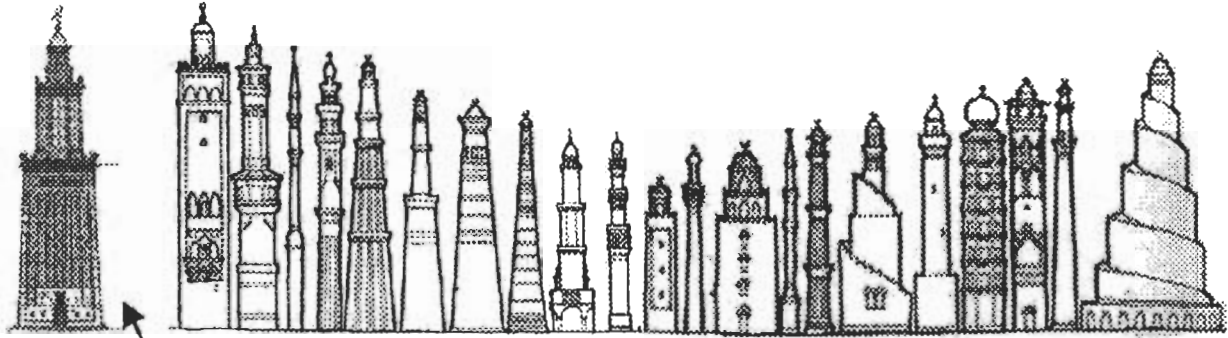
มินาเรสหรือหอคอยจัดเป็นส่วนประกอบซึ่งโดดเด่นมากหากมองจากภายนอก จนดูเหมือนว่าเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงถึงศาสนสถานของศาสนาอิสลาม ความโดดเด่นนี้ขึ้นอยู่กับความสูงชะลูดและรูปแบบที่มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งเห็นได้ในระยะไกล เหตุผลที่ต้องสร้าง เพราะใช้เป็นที่กระจายเสียงและเชิญชวนให้มุสลิมเข้าร่วมพิธีละหมาดสวดมนต์ หรือฟังธรรมที่มัสยิด การส่งเสียงบนที่สูงจะทำให้ได้ยินอย่างทั่วถึง เรียกการประกาศส่งเสียงเช่นนี้ว่า “อัดฮาน (Adhan)” การอัดฮานนอกจากช่วยให้คนมาร่วมพิธีจำนวนมากแล้ว ยังเป็นสัญญาณบอกเวลาสวดมนต์ครั้งใหม่เมื่ออยู่ที่ใดก็ตาม อีกทั้งแสดงถึงตำแหน่งของมัสยิด และประกาศข่าวการกุศลทั่วไป รูปแบบของมินาเรสแต่ละแห่งมีความแตกต่างกัน แต่ส่วนใหญ่จะออกแบบให้กลมกลืนกับอาคารหลักของมัสยิด มีรูปทรงระบอบ ภายในมีบันไดเวียนขึ้นไปถึงห้องกระจายเสียงส่วนยอดได้

มินาเรสสร้างขึ้นครั้งแรกตั้งแต่สมัยอูเมย์ยัดในเมืองดามัสกัส ประเทศซีเรีย สันนิษฐานว่าอาจเลียนแบบจากหอคอยของโบสถ์คริสต์สมัยกลาง หรือซิกกูรัต (Ziggurat) ของอาณาจักรบาบิโลเนีย (ปัจจุบันคือบริเวณอิรัก) หรือประกาศารส่องแสงและดูไฟแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย ในประเทศอียิปต์ แต่นักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่เชื่อว่า เลียนแบบจากหอคอยดูไฟแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย เพราะมีรากศัพท์จากภาษาอาหรับว่า “Manar” ซึ่งหมายถึงสถานที่เกี่ยวกับแสง ใกล้เคียงกับประกาศารเมืองอเล็กซานเดรียซึ่งสร้างขึ้นเพื่อฉายไฟให้กับนักเดินเรือ อีกทั้งมีลักษณะรูปแบบใกล้เคียงกัน มินาเรสยุคแรกส่วนใหญ่มีรูปทรงสี่เหลี่ยมสร้างติดกับมัสยิด และยังไม่มียุคหมายแน่นอน ภายหลังมีการปรับเปลี่ยนเป็นทรงระบอบหรืออื่นๆ และแยกออกจากมัสยิด มินาเรสที่สร้างขึ้นเพื่อประกาศเชิญชวนให้มาสวดมนต์ อาจเริ่มต้นเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 10 และเริ่มชัดเจนแน่นอนยิ่งขึ้นเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 12 ในสมัยอับบาซิด (Bloom, 1989 : 9-11, 36-37, 175) ดังนั้นมินาเรสจึงเป็นสถาปัตยกรรมที่ปรากฏขึ้นภายหลังมัสยิด และเป็นสถาปัตยกรรมที่มีจุดริเริ่มจากการใช้สอย โดยถือว่ามินาเรสสมัยอับบาซิดเป็นรากฐานการกำหนดหน้าที่ใช้สอยของมินาเรสสมัยต่อมา

การวางตำแหน่งมินาเรสระยะแรกไม่มีแบบแผนแน่นอน และอาจมีมินาเรสเพียงแห่งเดียวในมัสยิดหนึ่งๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นที่และความจำเป็นด้านการใช้สอย แต่ภายหลังเมื่อต้องการตกแต่งบริเวณสถานที่ให้อื้ออ่าสวยงามยิ่งขึ้น จึงกลายเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่ต้องพิจารณา ทั้งการวางตำแหน่งการใช้รูปแบบ จำนวนมินาเรส และการตกแต่งพื้นผิวภายนอกเพื่อความกลมกลืนและดูสวยงาม ดังเช่นมัสยิดบางแห่งสร้างมินาเรสขนานข้างซุ้มประตู ทำให้ทางเข้าออกดูโดดเด่นเป็นสง่า รูปแบบมินาเรสอาจ

เป็นทรงแปดเหลี่ยม ทรงกลีบบัว ทรงเกลียว หรือ ผสมในแต่ละช่วง บางแห่งวางตำแหน่งเป็นคู่ๆ ยอดสุดเป็นรูปโดม กรวย หรือแบนราบ แต่ส่วนใหญ่เป็นรูปโดมที่มีลักษณะกลมกลืนกับหลังคาของมัสยิด

หลังใหญ่ บางครั้งมีระเบียงเป็นช่วงๆ มินาเรตจึงเป็นส่วนประกอบที่ให้คุณค่าทั้งความสง่างามและประโยชน์ใช้สอย

ประกาศนียบัตรเมืองอเล็กซานเดรีย

มินาเรตแบบต่างๆ

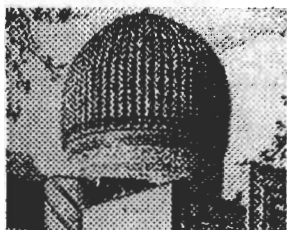
ที่มา : Hillenbrand, 1994 : 130-131

5. หลังคาและโดม (Roof and Dome)

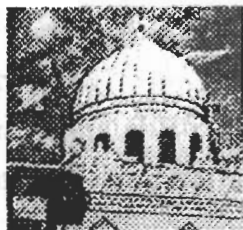
หลังคามัสยิดดั้งเดิมมีลักษณะแบนราบหรือหน้าจั่ว เฟิงก่อเป็นรูปโดมครึ่งวงกลมหลังได้รับอิทธิพลโดมจากอาณาจักรไบแซนไทน์ แต่เรื่องนี้ข้อสรุปยังไม่ชัดเจน นักวิชาการบางคนเชื่อว่า อาจสร้างขึ้นเองในดินแดนแถบนี้ เนื่องจากมีหลักฐานปรากฏที่ภาพสลักหินในพระราชวังแห่งนิมรูด (Nimrud) ซึ่งมีอายุตั้งแต่สมัยอาณาจักรแอสซีเรีย เรื่องอำนาจ และในแถบนี้เคยปรากฏการสร้างโดมด้วยไม้มาก่อน จึงเป็นไปได้ที่ให้อิทธิพลต่อโดมหิน

ภายหลัง อย่างไรก็ตามการพัฒนาโดมซึ่งมีความโค้งกว้างใหญ่ไม่ว่าสร้างด้วยหิน อิฐ หรือคอนกรีตจะสำเร็จไม่ได้ หากปราศจากพื้นฐานทฤษฎีทางคณิตศาสตร์ที่ได้รับจากนักปราชญ์สมัยกรีก และการเอาใจใส่ ฝึกปฏิบัติจากช่างก่อสร้างสมัยโรมัน ซึ่งชาวมุสลิมได้รับการถ่ายทอดไม่น้อย ด้วยเหตุนี้การสร้างโดมหรือใช้วัสดุต่างๆ ในงานสถาปัตยกรรมอิสลาม จึงพัฒนาไปโดยง่าย (Smite, 1971 : 8-9)

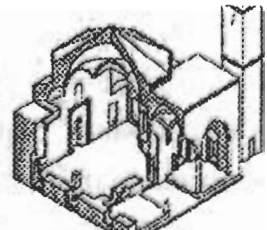
โดมสามารถพลิกแพลงได้หลายลักษณะ

โดมแบบต่างๆ

ลวดลายใต้เพดานโดม

หลังคาและเหนือห้องพิธี

ที่มา : Hillenbrand, 1994 : 193-485

ดังจะเห็นว่า โดมของมัสยิดแต่ละภูมิภาคแตกต่างกัน นอกจากโดมครึ่งวงกลมแล้ว ยังมีโดมทรงกุ่มข้าง ทรงกลีบมะเฟืองหรือลูกฟูก ทรงหัวหอม เป็นต้น สำหรับโดมทรงหัวหอมเชื่อว่าการพัฒนาโดยสถาปนิก

เปอร์เซีย โดมเหล่านี้นำมาคลุมหลังคาเหนือห้องโถงมัสยิดขนาดใหญ่บางแห่งมีหลายโดม แต่โดมซึ่งอยู่เหนือห้องสำคัญมักมีขนาดใหญ่กว่าโดมอื่นๆ การใช้โดมกับห้องโถงนี้เพื่อช่วยแก้ปัญหาพื้นที่ เนื่องจาก

การยกเพดานเป็นรูปโค้ง ไม่ต้องใช้เสาค้ำยันอยู่ตรงกลาง ทำให้มีบริเวณกว้างขึ้น โดมขนาดใหญ่มักถ้ำน้ำหนักลงบนผนัง ผนังจึงต้องหนาและแข็งแรง แต่โดยทั่วไปสถาปนิกจะออกแบบผนังภายในให้สัมพันธ์กับเพดานโค้งได้โดยม มีการคำนวณหาระยะของแต่ละด้านแต่ละมุม คำนึงถึงสัดส่วนเพื่อให้เกิดทิศทางการเล่นแสงและเสียงดังจะเห็นว่า มัสยิดบางแห่ง เมื่อสวดมนต์อยู่ภายใน เสียงจะสะท้อนกับโครงสร้างอาคารส่วนต่างๆ ซึ่งเป็นเหลี่ยมเป็นสัน หรือช่องเว้าเกิดเป็นเสียงก้องกังวานอย่างทรงพลัง

การตกแต่งมัสยิด

ศาสนสถานของศาสนาอื่นๆ การตกแต่งมักประกอบด้วยรูปเคารพในศาสนา แต่จากกฎของศาสนาอิสลามที่ห้ามจำลองรูปเคารพ การตกแต่งจึงหลีกเลี่ยงไปใช้ลวดลายลักษณะอื่นๆ ซึ่งช่างต้องอาศัยประสบการณ์ ความรู้สึก ทั้งในด้านการผสมสี การเลือกวัสดุพื้นผิว และแรงคล้อยในการออกแบบ สิ่งเหล่านี้ปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยเริ่มต้นของศาสนาอิสลามแล้ว ดังเช่น การตกแต่งมัสยิดอุมัยยัดที่ดามัสกัส ซึ่งสันนิษฐานว่า ได้รับทักษะช่างฝีมือและวัสดุจากอาณาจักรไบแซนไทน์ (Bosworth, 1991 : 16) หลังจากนั้นจึงได้รับความนิยมเรื่อยมา แต่สิ่งที่เห็นชัดขึ้นในภายหลัง คือ การเน้นพื้นที่ตกแต่งเฉพาะบริเวณช่องเว้าภายในกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามแนวตั้ง ด้วยลวดลายกระเบื้องโมเสก (Mosaic) ซึ่งได้รับแบบอย่างจากเปอร์เซียและเมโสโปเตเมีย จนต่อมากลายเป็นค่านิยมสูงสุดของการตกแต่งมัสยิดทั่วไป (Nuttgens, 1993 : 144) ปัจจุบันหากสังเกตลวดลายซึ่งปรากฏในงานสถาปัตยกรรมหรืองานประยุกตศิลป์อื่นๆ ของศิลปะอิสลาม จะมี 3 ลักษณะใหญ่ๆ คือ พันธุ์พฤกษา เรขาคณิต และอักษรอาหรับ

1. ลวดลายพันธุ์พฤกษา (Floral Ornament) เป็นการนำส่วนต่างๆ ของพันธุ์ไม้ ดังเช่น ใบ กิ่งก้าน

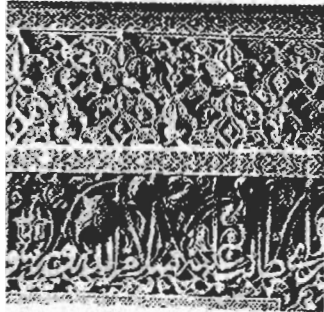
ดอก เถา มาจัดองค์ประกอบให้มีจังหวะต่อเนื่อง และมีขนาดแตกต่างกัน โดยทั่วไปมี 2 ลักษณะคือ การจัดจังหวะให้ซ้ำกัน และการกระจายเป็นรัศมี

2. ลวดลายเรขาคณิต (Geometrical Ornament) เป็นการนำเส้นตรง เส้นซิกแซ็ก เส้นโค้งมาจัดให้เป็นรูปเหลี่ยม วงรี วงกลม หรือนามธรรม โดยจัดจังหวะให้ซ้ำกันอย่างต่อเนื่อง และคำนึงถึงความงดงามของช่องไฟ โดยทั่วไปสถาปัตยกรรมที่เก่าแก่และสำคัญในเอเชียตะวันตก นิยมใช้ลวดลายเรขาคณิต กับการตกแต่งพื้นผิวภายนอกของอาคาร จึงถือเป็นลวดลายยอดนิยมและโดดเด่นมากของการตกแต่งสถาปัตยกรรมอิสลาม

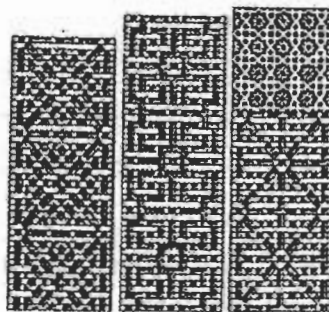
3. ลวดลายอักษร (Calligraphic Ornament) เป็นการประดิษฐ์อักษรอาหรับให้เป็นลวดลายอักษรส่วนใหญ่นำมาจากถ้อยคำในคัมภีร์อัลกุรอาน ผู้ออกแบบต้องคำนึงอย่างมากเกี่ยวกับความเหมาะสมของพื้นที่ในการตกแต่ง และการประดิษฐ์ให้สวยงามอ่านง่าย เพราะหากประดิษฐ์จนเสียรูปก็อาจมีความหมายเปลี่ยนไป ลวดลายอักษรจึงพบน้อยกว่าลวดลายอื่นๆ แต่สามารถนำมาตกแต่งให้เกิดความงามได้ และดีกว่าลวดลายอื่นๆ ที่ให้คุณค่าทั้งความงามและความหมายเชิงศาสนา การตกแต่งโดยใช้อักษรอาหรับ จึงมักปรากฏในงานศิลปะอิสลามเท่านั้น

สรุป

ปัจจุบันองค์ประกอบต่างๆ ทางกายภาพของมัสยิดเปลี่ยนแปลงจากเดิมมาก ตามอิทธิพลของสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ จากความก้าวหน้าด้านสังคมและเทคโนโลยี ทำให้มีอิสระในการออกแบบและเลือกใช้วัสดุใหม่ๆ มากมาย โดยเฉพาะคอนกรีตเสริมเหล็ก ซึ่งช่วยให้เสาและคานแข็งแรง สามารถรองรับน้ำหนักหลังคาได้อย่างมั่นคง ไม่ใช่ผนังดังแต่ก่อน การใช้ระบบวอลต์และหลังคาโดมจึงไม่จำเป็นในเชิงโครงสร้าง หากไม่สร้างหลังคาโดมก็สามารถเปิดห้องได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งต่างจากอดีตที่นำ

ลายพันธุ์พฤกษาผสมอักษร

ลายเรขาคณิต

ลายอักษรแบบต่างๆ

แบบ Simple Kufic
 แบบ Foliated Kufic
 แบบ Floriated Kufic
 แบบ Noskhi
 แบบ Thuluth
 แบบ Nastaliq

ที่มา : Grube, 1969 : 12

ระบบวอลต์และโดมมาใช้ เพื่อแก้ปัญหาข้อจำกัดของพื้นที่ภายใน อย่างไรก็ตามไม่ว่ามัสยิดแห่งใดในปัจจุบันก็มักทำหลังคาที่มีโดมเป็นองค์ประกอบหลัก แม้ไม่มีประโยชน์ในแง่โครงสร้างของอาคารอย่างแท้จริง และเพิ่มความยุ่งยาก แต่ดูเหมือนว่า โดมกลายเป็นสิ่งเดิมแต่งประดับเพื่อความสวยงาม หรือเพื่อรักษาประเพณีการสร้างมัสยิด นอกจากนี้ยังมีมินาเรส ช่องโค้งและมihrab ที่ได้รับการสืบทอดต่อมา

ทั้งโดม มินาเรส ช่องโค้งและมihrab จึงถือเป็นองค์ประกอบทางกายภาพสำคัญของมัสยิด แม้การออกแบบมัสยิดร่วมสมัยก็มักพิจารณาถึงสิ่งเหล่านี้ ดังเช่น มัสยิดในประเทศไทยทั้งเขตเมืองและชนบทที่ผู้สร้างจะพยายามให้มีองค์ประกอบเหล่านี้ครบถ้วน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจ และบทบาทของมัสยิดแต่ละแห่งด้วย

เอกสารอ้างอิง

- Bloom, Jonathan. 1989. **Minaret Symbol of Islam**. Oxford : Oxford University.
- Bosworth, C. E. 1991. "The Historical Background of Islamic, Civilization" Introduction to **Island Civilization**. R.M. Savory, ed. New York : Cambridge University Press.
- Crespi, Gabriele. 1982. **The Arabs in Europe**. New York : Rizzoli.
- Dictionary of Islam**. 1977. New Delhi : Cosmo Publications
- Frishman, Martin. 1994. "Islam and the Forum of the Moque" **The Mosque : History, Architectural Development & Relational Diversity**. Martin Frishman and Hasan Uddin Khan, eds. London : Thame and Hudson.
- Grube, Ernst. J. 1969. **The World of Islam**. New York : Mc Graw-Hill Book.
- Hillenbrand, Robert. 1994. **Islamic Architecture**. Edinburgh : Edinburgh Press.
- Honour, Hugh and Fleming, John. 1999. **A World History of Art**. 5th ed. London : Laurence king Publishing.
- Nuttgens, Patrick. 1993. **The Story of Architecture**. London : Phaidon press.
- Prochazka, Bohumil Amjad. 1986. **Architecture of the Islamic Cultural Sphere : Mosques**. Zurich, Switzerland: Marp.
- Smite, Baldwin E. 1971. **The Dome : A study in The History of Ideas**. New Jersey : Princeton University Press.